

ДОСВІД СПЕЦІАЛІЗАЦІЇ ГОСПОДАРСЬКОЇ (КОМЕРЦІЙНОЇ) ЮРИСДИКЦІЇ В УКРАЇНІ ТА ЗАХІДНИХ КРАЇНАХ

Анотація. У статті визначено основні історичні та порівняльно-правові аспекти виникнення та існування комерційних (господарських) судів у європейських країнах, США та Україні. Наводяться чинники усталеної тенденції до розширення спеціалізації судів щодо вирішення економічних спорів, адже поширеність системи спеціалізованого судочинства у справах економічного характеру в світі обумовлюється потребами розвитку економіки та окремою увагою держав до стимулювання оперативного та фахового вирішення певних категорій спорів. Йдеться про економічне правосуддя, яке може ґрунтуватися на спеціальній судовій компетенції щодо загалом господарських спорів або стосуватися однієї чи кількох категорій економічних справ. Підкреслюється доцільність існування та розвитку бізнесових та комерційних судів, рішення яких є більш якісними у порівнянні зі звичайними. Наголошується на актуальності існування арбітражних судів, створення яких було обумовлене активізацією підприємницької діяльності недержавного сектору економіки, а також необхідністю захисту прав та інтересів суб'єктів господарювання публічного сектору економіки в умовах реформування та ринкових перетворень. Досвід функціонування спеціалізованих комерційних судів Європи та господарських судів України засвідчує, що їх існування повністю відповідає європейському досвіду розбудови судових органів. Зроблено висновок, що усунення спеціалізації з розгляду господарських справ в Україні не відповідає європейським стандартам у судочинстві, несе загрозу депрофесіоналізації судової діяльності та дестабілізації юридичної практики у сфері економіки.

Ключові слова: господарські суди, комерційні суди, арбітражні суди, спеціалізація у судовій системі, європейські стандарти у судочинстві.

Олег Петрович Подцерковный

Кафедра хозяйственного права и процесса
Национальный университет «Одесская юридическая академия»
Одесса, Украина

ОПЫТ СПЕЦИАЛИЗАЦИИ ХОЗЯЙСТВЕННОЙ (КОММЕРЧЕСКОЙ) ЮРИСДИКЦИИ В УКРАИНЕ И ЗАПАДНЫХ СТРАНАХ

Аннотация. В статье определены основные исторические и сравнительно-правовые аспекты возникновения и существования коммерческих (хозяйственных) судов в европейских странах, США и Украине. Приводятся факторы устойчивой тенденции к расширению специализации судов по решению экономических споров, ведь распространенность системы специализированного судопроизводства по делам экономического характера

в мире определяется потребностями развития экономики и отдельным вниманием государств к стимулированию оперативного и профессионального решения определенных категорий споров. Речь идет об экономическом правосудии, которое может основываться на специальной судебной компетенции по поводу хозяйственных споров в целом или касаться одной или нескольких категорий экономических дел. Подчеркивается целесообразность существования и развития деловых и коммерческих судов, решения которых являются более качественными по сравнению с обычными. Отмечается актуальность существования арбитражных судов, создание которых было обусловлено активизацией предпринимательской деятельности негосударственного сектора экономики, а также необходимостью защиты прав и интересов субъектов хозяйствования публичного сектора экономики в условиях реформирования и рыночных преобразований. Опыт функционирования специализированных коммерческих судов Европы и хозяйственных судов Украины свидетельствует, что их существование полностью соответствует европейскому опыту развития судебных органов. Сделан вывод, что устранение специализации по рассмотрению хозяйственных дел в Украине не отвечает европейским стандартам в судопроизводстве, несет угрозу депрофессионализации судебной деятельности и дестабилизации юридической практики в сфере экономики.

Ключевые слова: хозяйственные суды, коммерческие суды, арбитражные суды, специализация в судебной системе, европейские стандарты в судопроизводстве.

Oleg P. Podtserkovny

*Department of Economic Law and Process
National University "Odessa Law Academy"
Odessa, Ukraine*

THE EXPERIENCE OF SPECIALIZATION OF ECONOMIC (COMMERCIAL) JURISDICTION IN UKRAINE AND WESTERN COUNTRIES

Abstract. *The article defines the main historical and comparative legal aspects of emergence and existence of commercial (economic) courts in European countries, the United States and Ukraine. The article presents the factors of the established tendency to expand the specialization of courts regarding resolution of economic disputes, because the prevalence of the system of specialized legal proceedings in cases of economic nature in the world is conditioned by the needs of economic development and a separate attention of the states to stimulation of operative and professional resolution of certain categories of disputes. It is about economic justice, which can be based on special judicial field of general commercial disputes or relate to one or more categories of economic affairs. The article emphasizes the feasibility of the existence and development of business and commercial courts, whose solutions are more qualitative than ordinary ones. The article remarks the significance of the existence of arbitration courts, the creation of which was due to the intensification of entrepreneurial activity of the non-state sector of the economy, as well as the need to protect the rights and interests of business entities of the public sector during reformation and market transformation. The experience of the functioning of the specialized commercial courts of Europe and the economic courts of Ukraine demonstrates that their existence is completely equivalent to the European experience of the development of*

judicial system. It is concluded that the elimination of the specialization in reviewing economic cases in Ukraine does not reflect European standards in the judicial process, poses a threat to deprofessionalization of judicial activity and destabilization of legal practice in the economic field.

Keywords: economic courts, commercial courts, arbitration courts, specialization in the judicial system, European standards in legal proceedings.

ВСТУП

Актуалізація питань реформування економіко-правових відносин в Україні, пов'язана із використанням владою досить рішучих кроків на шляху до оновлення основних сфер суспільно-політичного життя, особливо наочно проявилася у сфері реформування судової гілки влади. Попри різне бачення шляхів вдосконалення системи судочинства, здатної вивести судову систему із кризи довіри суспільства, виникли досить радикальні пропозиції окремих осіб щодо цілковитого руйнування чинної судової системи. Постало навіть питання про доцільність існування господарських судів в Україні як спеціалізованих судових органів.

Набули чинності основні акти судової реформи, зміни до процесуального законодавства, які значною мірою зняли питання доцільності існування господарських судів у судовій системі України, що піднімалися окремими особами, насамперед, колишнім керівником Верховного Суду України.

Незважаючи на окремі недоліки, вказане реформування закріпило досягнутий рівень розгалуженості судової системи. Позитивний аспект запровадженого підходу полягає хоча б у тому, що не ототожнює проблеми структури судової системи та довіри до суддів. Країни Європи та інші країни мають безліч видів судових систем. Але довіра до суддів залежить не від судової системи, а від правового статусу судді, наявності ефективної адвокатури, здатної підтримувати високий фаховий рівень розгляду відповідних справ, досконалих процесуальних механізмів та незалежності суддів у правовому, адміністративному, фінансовому та інших рівнях [1; 2].

Разом із тим дискусія із цього питання чітко показує, що частина фахівців, особливо та, що не має практичного досвіду участі у розгляді господарських справ, має не досить вірне уявлення про особливості господарської юрисдикції, його традиції та значення для економічної системи країни [3; 4; 5].

1. МАТЕРІАЛИ ТА МЕТОДИ

Певний автономний характер на конституційному рівні був закріплений за спеціалізованими судами та системою господарських судів при визнанні їх особливої ролі. Статус вищого суду системи за своєю змістовною основою передбачає комплексність функціональних напрямів діяльності вищого спеціалізованого господарського суду, відповідальність за координацію роботи всієї системи гос-

подарської юстиції й, певною мірою, здійснення судово-управлінських функцій. Конституцією визначається, що вищими судовими органами спеціалізованих судів є відповідні вищі суди.

Сьогодні існує полеміка щодо збереження спеціалізованої господарської юрисдикції судів. Останнім часом посилилася тенденція критичного ставлення до самостійного характеру судів господарської спеціалізації, висловлюються припущення щодо невизначеності предмета господарського та господарського процесуального права, недоцільності виокремлення так званих комплексних галузей права, які, на думку деяких фахівців, становлять ніщо інше, як норми класичних галузей (цивільного та адміністративного), якими регулюються відносини у певній (економічній) сфері. Висловлюються міркування щодо штучності господарсько-судової юрисдикції, відсутності у переважній більшості країн Європи окремих судів для вирішення цієї категорії справ, необхідності уніфікації господарського і цивільного судочинства, віднесення всього масиву справ за участю адміністративних органів до компетенції адміністративних судів, а відтак – в перспективі, повне інтегрування господарських судів до системи цивільних судів.

У працях таких учених-правознавців, як В. Ф. Опришко, О. Ф. Скакун, Р. А. Калюжний, М. М. Тищенко, О. М. Бандурка та ін. неодноразово вивчалось питання судової системи України та її окремих складових. При цьому увага поняттю та місцю господарських судів у національній судовій системі або взагалі не приділялася або ж приділялася в рамках іншої правової проблематики. Періодичне оновлення нормативно-правової основи функціонування господарських судів в різних країнах обумовлює проведення нових наукових досліджень у цьому напрямі. Тому метою статті є дослідження аспектів виникнення та існування комерційних (господарських) судів у європейських країнах, США та Україні.

2. РЕЗУЛЬТАТИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

2.1 Історичне підґрунтя виникнення та функціонування господарського (комерційного) судочинства

У питанні розвитку господарського (комерційного) судочинства слід розмежовувати юрисдикційні та процесуальні тенденції розвитку, які характеризуються взаємопов'язаністю та нерівномірною щільністю їхнього зв'язку. Адже функціонування спеціалізованих органів господарської чи комерційної юрисдикції у країнах світу не завжди супроводжується специфічними процедурами розгляду справ, і навпаки. Наприклад, на сьогодні в Україні діють окремі господарські суди із окремим процесуальним кодексом (ГПК), у Франції комерційні суди ухвалюють рішення на підставі загальних цивільних процесуальних норм, але з урахуванням специфічних положень, що стосуються виключно комерційного судового провадження, а у Шотландії – у звичайних судах шерифа обрані судді, яких наділили спеціальними правилами для спрощеного розгляду комерційних

спорів, хоча формально окремі спеціалізовані суди не створені [3]. Але у кожному із цих різних випадків йдеться про загальну світову тенденцію – юрисдикційне виокремлення господарського (комерційного) судочинства.

Господарське судочинство в Україні не можна вважати новим правовим феноменом як в Україні, так і в зарубіжних країнах. Відповідна спеціалізація в судовій системі відбулася не спонтанно, а пов'язана із торговими (комерційними) судами Європи, бізнесовими судами США, комерційними судами Російської імперії, органами державного арбітражу періоду СРСР, нарешті – із закріпленням процесуальної форми діяльності спочатку арбітражних, а згодом (з 2001 р.) – господарських судів України.

Утворення окремих судових органів для розгляду господарських (торговельних, комерційних) спорів та запровадження особливого порядку їх розгляду мало об'єктивний характер та завжди ставало економічною вимогою часу. Ці явища суспільного життя практично супроводжували виокремлення торгового права від права цивільного, що обумовлювалося особливими потребами суспільно-виробничих відносин, та згодом призвело до становлення галузі господарського (комерційного, бізнесового) права. У цьому зв'язку показовою є думка відомого українського мислителя К. Д. Ушинського, який ще у середині XIX ст. зробив висновок про утворення усередині громадянського суспільства «господарського суспільства» [4]. У практичному плані це означало встановлення особливих, пристосованих до оперативних потреб господарсько-торговельного обігу ефективних процедур розв'язання економіко-правових конфліктів. З наукової точки зору це слугує підтвердженням думки академіка І. Г. Побірченка про те, що господарське процесуальне право є процесуальною формою матеріального господарського права [5].

Утворення спеціалізованих судових органів для розв'язання економічних спорів має розгалужену історію у багатьох країнах. Багато у чому існування таких судів є правовою традицією. Іноді відповідні судові органи ліквідовувалися у зв'язку із періодичним поширенням ідей узагальнення судової юрисдикції. Але у більшості випадків країни, що випробували ефективність від окремої спеціалізації господарських (торговельних, комерційних, арбітражних) судів, зберігають та вдосконалюють відповідну спеціалізацію у зв'язку із безперечними перевагами від подібної структури судової системи (США, Франція, Німеччина, Бельгія, Ісландія, США, Білорусь, Україна тощо).

Геродот відмічав, що в давньому Єгипті іноземним купцям було надано право обирати зі свого складу суддів для вирішення справ з морської торгівлі. В Афінах у III ст. до н. е. існував особливий суд – навтодики. У давньому Римі, у період його розквіту, поряд із цивільним процесом – «*action*», існував і особливий процес «*recuperatio*», що застосовувався при вирішенні торговельних справ [6].

У XI–XIV ст., у зв'язку із бурхливим розвитком середземноморської торгівлі та виокремленням купецького стану, виникли особливі юридичні форми відносин між його членами. Йдеться про виникнення окремої консульської юрисдикції. Консулами виступали купці (комерсанти), спеціально обрані для вирішення спорів між членами гільдій від 6 місяців до року. *Консульська юрисдикція «consoli dei mercanti» була основною передумовою виникнення особливого спрощеного процесу з розгляду торговельних спорів.* За влучним зауваженням Г. Ф. Шершеневича, тимчасовий характер діяльності консулів призводив до того, що судді не «могли стати формалістами». Судовий розгляд відбувався в стислі строки і без ускладнених процедур, із зобов'язанням сторін з'явитися особисто, без жодних адвокатів. Аналогічні підходи застосовувалися в діяльності особливих судів для розгляду спорів у морській торгівлі «*curiae maritimae*» [7].

Поширення італійського досвіду утворення торговельних (морських) судів призвело згодом до виникнення, зокрема, у Франції спочатку у XII ст. тимчасових ярмаркових суддів «*conservations des foires*», а згодом – у 1563 р. згідно з едиктом Чарльза IX – першого постійно діючого комерційного суду у Парижі. Значним поступом у становленні окремої комерційної юрисдикції послужило видання у 1673 р. за едиктом Луї XIV першого комерційного кодексу Франції (Ordonnance de Commerce), кодифікації морського торговельного права 1681 р. (Ordonnance de la marine), положення яких згодом увійшли до Комерційного кодексу Наполеона 1807 р. Книга четверта останнього була присвячена комерційному судустрою і судочинству.

Система французьких комерційних судів значним чином вплинула у XIX ст. на інші держави Європи. Разом із наполеонівськими кодексами ці спеціальні суди завдяки швидкому розвитку торгівлі та промисловості поширилися на Бельгію, Голландію, Іспанію, Італію, Польщу (в одному лише герцогстві Варшавському було відкрито 9 комерційних судів, іменованих за французьким прикладом «торговими трибуналами» [8]). Увага до комерційної (господарської) юрисдикції не зменшується з часом. Зокрема, Комерційний кодекс Франції 2000 р. зберіг у майже незмінному вигляді положення про комерційне судочинство.

2.2 Сучасний стан комерційної (господарської) юрисдикції в зарубіжних країнах

У розвинутих країнах повсюдно зберігається та поглиблюється спеціалізація комерційних судів. Це стосується Франції, Бельгії, Португалії, Іспанії, Ісландії, Ірландії, Австрії (у Відні), Данії (у Копенгагені), окремих кантонів Швейцарії, Хорватії.

Поширеність спеціалізованих бізнесових та комерційних судів сьогодні набуває настільки стійкого розвитку, що сучасні американські дослідники називають це етапом, коли «поширення спеціалізованих бізнесових судів більше не

перебуває у початковому стані, не послаблюється в останні роки як засіб ефективного вирішення складних бізнесових та комерційних спорів» [9].

Досвід утворення бізнесових судів почав швидко поширюватися у США з початку 1990-х рр. – загальновідомого періоду економічного підйому, причому неоліберального, коли досвід утворення бізнесових судів у 1993 р. у Нью-Йорку та Іллінойсі пересвідчив інші штати щодо доцільності такого кроку із метою стимулювання бізнесової активності. Бізнесові суди були створені на рівні штатів, округів чи окремих міст у таких штатах: Північна Кароліна (1995), Нью-Джерсі (1996), Пенсільванія (2000), Массачусетс (2000), Невада (2000), Род-Айленд (2001), Меріленд (2003), Флорида (2004), Джорджія (2005), Орегон (2006), Колорадо (2006), Південна Кароліна (2007), Мен (2008), Нью-Гемпшир (2008), Алабама (2009), Огайо (2009) і Делавер (2010). Багато штатів утворюють, поряд із бізнесовими також спеціальні технологічні суди, що розглядають складні спори застосування технологій при веденні бізнесу. У Мічигані навіть прийняли рішення утворити «Кіберсуд». У Нью-Йорку, Чикаго, Філадельфії, штатах Массачусетс, Північна Кароліна та Нью-Джерсі початкові програми виокремлення відділень комерційних судів були розширені, додавши додаткових суддів та/або розширивши їх у додаткові округи [10].

При цьому не можна вважати, що у США відсутні супротивники такого кроку, що нагадує українські реалії. Попри потужний наступ бізнесового середовища за підтримки Національної адвокатської асоціації на користь утворення таких судів, у США зустрічаються й досі розгалужені обґрунтування «недоведення внеску бізнесових судів у поліпшення бізнесового середовища», що супроводжуються рекомендаціями не утворювати нові «бізнесові та технологічні суди» [11].

Але незважаючи на цю дискусію, практичний стан просування відповідної юрисдикції у США є досить переконливим – за останні кілька років знову ж таки збільшилася кількість штатів, де утворено відповідні суди, та їх кількість становить вже загалом 21, охопивши такі штати, як Айова, Мічиган, Західна Вірджинія [12]. У тому числі спостерігається різна практика – від утворення бізнесових судів у формі спеціальних відділень (*division*) судів, до утворення незалежних бізнесових судів, як от у Північній Кароліні, де було утворено у 1994 р. відповідний суд по рекомендації Комісії з бізнесового права та економіки при губернаторові. Причому позитивний досвід Північної Кароліни надихнув на утворення бізнесових судів у штатах Джорджія та Меріленд, адже тамтешня влада помітила, що юристи будь-що намагаються передати спори на вирішення бізнесового суду Північної Кароліни [13]. Попри складність із визначенням переліку справ, які належать до юрисдикції бізнесових судів (наприклад, у таких штатах, як Нью-Йорк діє вичерпний перелік відповідних справ, у Північній Кароліні допускаються «комплексні бізнесові справи») навіть супротивники бізнесової

юрисдикції беззаперечно визнають кращу якість рішень бізнесових судів у порівнянні із звичайними судами [14].

Хоча в окремих країнах комерційні суди утворені лише у великих містах чи провідних регіонах, але загальна тенденція до поглиблення спеціалізації зберігається. Зокрема, в Англії Комерційний суд має свої відділення у Лондоні, Ліверпулі і Манчестері, спеціальний Суд Адміралтейства та комерційні суди міст діють як місцеві суди відповідної спеціалізації. Ці суди розглядають справи на підставі Цивільно-процесуального акта, але з урахуванням досить розгалужених особливостей, встановлених Практичними директивами (Practice Directions), Реєстраційними циркулярами (Registrar's Circulars), виданими цими судами на доповнення до Регламентів судів (Rules of Court), не кажучи вже про Керівництво для комерційного судочинства (The Admiralty and Commercial Courts Guide), які розробляються суддями Адміралтейства та комерційних судів (див., наприклад: [15]).

Причому з червня 2017 р. усі комерційні суди Англії та Уельсу були об'єднані у єдину комерційну юрисдикцію «Суди по справах бізнесу та власності при Верховному суді Англії та Уельсу» (Business and Property Court of the High Court of Justice) із метою, як зазначила Лорд-канцлер Елізабет Трус, аби «наші юридичні послуги продовжували вести за собою світ і залишатись першим вибором для бізнесу» [16]. Під відповідну юрисдикцію підпадатимуть Спеціалізовані юрисдикції в Англії та Уельсі, які включають у себе Комерційний суд (включаючи Адміралтейський суд), Технологічний і Будівельний суд і суди канцелярії (включаючи ті, що займаються фінансовими послугами, інтелектуальною власністю, конкуренцією та неспроможністю). Суди по справах бізнесу та власності функціонуватимуть також у 5-ти основних регіональних центрах, де підтримується спеціалізація бізнесу, а саме: Манчестер, Бірмінгем, Лідс, Брістоль і Кардіфф. Очікується, що з часом суди по справах бізнесу та власності також будуть створені в Ньюкаслі і Ліверпулі [17].

Законодавцем мод у Європі щодо комерційних та господарських судів залишаються Франція та Німеччина. І якщо у Франції комерційні суди з'явилися раніше, то сучасна їх побудова запозичена з Німеччини. Причому якщо у Франції комерційні суди існують як окрема судова ланка, то у Німеччині господарські суди існують як спеціальне відділення місцевих судів, коли особа має право звернутися у більш спрощеному порядку, ніж у цивільному суді. Господарські суди діють при земельних судах ФРН та, на відміну від цивільних судів, слухають справи у складі професійного судді та двох «почесних суддів» з підприємницького середовища (по суті – народних засідателів). Що цікаво, історію цих комерційних судів німці, по-перше, рахують із 1508 р. (понад 500 років), а, по-друге, підкреслюють виняткову стабільність відповідного судочинства: «Починаючи із 1909 р. в правилах роботи складів по вирішенню комерційних спорів практично не було введено жодних суттєвих змін». Причому, як пишуть

гордівливі німці, зараз навіть Францією перейнята саме «німецька система» (запроваджена у Нюрнберзі у 1804 р.), позаяк первісно у Франції судді комерційних судів діяли винятково з числа підприємців [18].

Не менш показовим є й досвід наших найближчих сусідів. Зокрема, у Румунії до 2014 р. діяли лише три спеціалізовані комерційні суди: Клужький, Арджеський та Муреський, а з 2014 р., враховуючи позитивний досвід спеціалізації комерційних судів, прийнято рішення про відкриття комерційного суду у столиці – Бухаресті – із віднесенням до його компетенції «спорів щодо компаній, торгового реєстру, недобросовісної конкуренції та неспроможності» [19].

Серед європейських країн найбільш наближеною за структурою судової системи до України виявилася Республіка Хорватія, де, поряд із адміністративними судами та Вищими адміністративним судом, діють господарські суди на чолі із Вищим господарським судом. Замикає судову ланку Верховний суд Республіки Хорватія.

Поширеність системи спеціалізованого судочинства у справах економічного характеру в світі обумовлюється потребами розвитку економіки та окремою увагою держав до стимулювання оперативного та фахового вирішення певних категорій спорів. По суті йдеться про економічне правосуддя, яке може ґрунтуватися на спеціальній судовій компетенції щодо загалом господарських спорів або стосуватися однієї чи кількох категорій економічних справ.

2.3 Національні витоки створення та розвитку господарського судочинства

У багатьох середньовічних містах України, де діяло магдебурзьке право (м. Львів – 1356 р., Кам'янець на Поділлі – 1374 р., Луцьк – 1432 р., Житомир – 1444 р., Київ – 1494 р.), магістрати наділялися повноваженнями щодо судового вирішення спорів між купцями.

На початку XIX ст. в містах починають утворюватися перші, у сучасному розумінні, комерційні суди. У 1808 р. за Указом імператора Олександра I в Одесі був створений перший на території колишньої Російської імперії комерційний суд «подібно до Марсельського або Ліворнського». Створений цей суд був за ініціативою і на прохання відомого Одеського градоначальника і губернатора, герцога де Рішельє. Це відповідало власне духу Одеси, створеної як морські і торгові ворота держави, де торговельний стан відігравав вирішальну роль у розвитку міста. Значення цього суду для розвитку економічних відносин Одеси, коли за кілька десятиліть це місто стало третім за масштабом розвитку містом Російської імперії, вельми схвально оцінено сучасниками. Зокрема, В. С. Балух відмічає, що правильні юридичні принципи, покладені в основу організації комерційного судочинства, сприяли розквіту торгівлі та промисловості міста та краю [6].

У подальшому комерційні суди були створені в інших торгових містах України, зокрема у Феодосії (1819), Ізмаїлі (1824) тощо. У середині XIX ст. в Росій-

ській імперії почали виникати спроби ліквідувати спеціалізовані провадження у комерційних судах. Однак досвід вирішення торгових спорів у цих установах засвідчив, що в містах з активною торгівлею «многосложные торговые споры» від злиття з іншими справами та через застосування норм загального судочинства «подвергались значительным затруднениям». У зв'язку із цим імператорським Указом 1832 р. було постановлено «всемерно способствовать успешному движению сей важной части Государственного благоустройства, представили необходимым учредить Коммерческие суды везде...» [20]. Судова реформа 1864 р. майже не торкнулася комерційних судів, хоча й утворила певний дуалізм у провадженнях, що у них застосовувалися [21].

Комерційні суди Російської імперії діяли до 1917 р., коли були ліквідовані більшовиками, що заперечували, як відомо, прогресивне значення торгівлі та комерції. Але, незважаючи на заборону, в результаті частоті зміни влади, Одеський комерційний суд з перервами діяв аж до 1920 р.

Відсутність спеціалізованих органів з вирішення економічних конфліктів існувала не довго. Спроба заборонити судові позови між казенними установами (Декрет про суд №2) виявилася невдалою. Економіка навіть соціалістичного типу зажадала спеціалізованих органів з розгляду економічних спорів [22]. Це втілювалося у створенні в СРСР арбітражних комісій (у 1922 р. почала функціонувати Арбітражна комісія при Раді народного господарства та його місцевих органах, а з 5 червня 1931 р. – Державний арбітраж при Раді Народних Комісарів УРСР і міжрайонні органи Державного арбітражу).

Організаційно органи арбітражу були підпорядковані органам управління народним господарством. У 1929 р. відбулася спроба припинити діяльність відомчих арбітражних комісій, а у 1931 р. – міжвідомчих арбітражних комісій із передачею справ загальним судам. Але вже за кілька тижнів такий крок був визнаний помилковим та утворено органи державного арбітражу із більш широкими повноваженнями, ніж це передбачалося для арбітражних комісій. Державний арбітраж при Раді Міністрів СРСР діяв у майже незмінному вигляді до 1987 р., коли державні арбітражі отримали самостійність від органів державної виконавчої влади. Майже одразу після свого утворення органи арбітражу отримали спеціальні правила розгляду господарських спорів. Зокрема, у 1922 р. було ухвалено Положення про порядок вирішення майнових спорів між державними установами та організаціями. Це положення передбачало, по суті, лише особливості застосування цивільного процесуального порядку, що застосовувався у судах. Згодом, відповідно до Правил розгляду спорів органами Держарбітражу 1934, 1963, 1976, 1980 та 1988 рр. державні арбітражі отримали повний набір процесуальних інструментів для вирішення господарських спорів, що враховувало, передусім, специфіку арбітражного процесу, його спрямованість на оперативне та ефективне вирішення спорів.

Розширювалася також компетенція державних арбітражів. Ці органи отримали навіть правотворчі повноваження. Значення та якість виданих держарбітражами правил навіть сьогодні є відчутною. Наприклад, досі в Україні успішно застосовуються Інструкції № П-6 та № П-7 про порядок прийняття продукції за кількістю та якістю, прийняті Держарбітражем при РНК СРСР у 1965 та 1966 рр.

Як відзначив професор М. О. Абрамов, постійне розширення компетенції органів державного арбітражу та вдосконалення їх діяльності сприяло росту авторитету та значення їх серед інших державних органів [12].

Принципове відображення це знайшло у Конституції СРСР 1977 р. (ст. 163), де було закріплено положення про вирішення господарських справ органами Держарбітражу.

У 1991 р. на базі органів державного арбітражу на підставі Закону УРСР «Про арбітражний суд» були створені арбітражні суди України. У результаті прийняття цього закону арбітражні суди були остаточно відділені від органів виконавчої влади і увійшли в єдину систему судових органів, що мало принципове значення для забезпечення незалежності судів при здійсненні правосуддя. Необхідність створення арбітражних судів була обумовлена активізацією підприємницької діяльності недержавного сектору економіки, а також необхідністю захисту прав та інтересів суб'єктів господарювання публічного сектору економіки в умовах реформування та ринкових перетворень.

6 листопада 1991 р. був прийнятий Арбітражний процесуальний кодекс, який суттєво розширив підвідомчість справ арбітражних судів у порівнянні з державними арбітражами. Крім справ у спорах між підприємствами, установами та організаціями, до відання арбітражних судів були віднесені будь-які спори між юридичними особами, в тому числі колгоспами, а також господарські спори за участю громадян-підприємців. Право на звернення до арбітражного суду отримали іноземні компанії. З'явилися такі категорії спорів, як справи про банкрутство, про визнання недійсними актів державних та інших органів.

Одночасно в Україні були створені Вищий арбітражний суд, арбітражні суди Автономної Республіки Крим, областей, міст Києва та Севастополя. Хоча апеляційного розгляду відповідні провадження не передбачали, але голови обласних арбітражних судів наділялися функціями перегляду у порядку нагляду справ, що розглядалися у цих судах. Вищий господарський суд, відповідно, здійснював нагляд за рішеннями арбітражних судів та голів арбітражних судів.

Законом від 21 червня 2001 р. арбітражні суди були перетворені в господарські суди, що усунуло тавтологію у словосполученнях «арбітраж» та «суд», оскільки слово арбітраж у перекладі з французької означає третейський суд. Відповідно, назву Арбітражного процесуального кодексу було замінено на Господарський процесуальний кодекс, а система господарських судів та порядок господарського судочинства загалом набули сучасного вигляду.

ВИСНОВКИ

Досвід функціонування спеціалізованих комерційних судів Європи та США, господарських судів України засвідчує, що їх існування повністю відповідає провідному досвіду розбудови судових органів.

Саме тому не дивно, що не були сприйняті науковою громадськістю та бізнесом, а зрештою і політиками, пропозиції окремих популістів щодо скасування судової спеціалізації в Україні з огляду на «європейські стандарти». Спрощення судової системи шляхом скасування спеціалізації судів навіть не розглядається у розвинутих європейських країнах, адже несе ризики втрати безцінного досвіду професіоналізації судочинства як надійного елементу фахового та оперативного розгляду складних за своїм змістом господарських справ. Зокрема, якщо припустити ліквідацію господарських судів в Україні, то можна передбачити очевидні наслідки дестабілізації економічних правовідносин, позаяк стан справ із розглядом судових справ у загальних судах є набагато гіршим, ніж у господарських судах у зв'язку із більшою завантаженістю суддів, гіршими умовами відправлення правосуддя, порушеннями строків розгляду справ, меншою передбачуваністю судових рішень, не кажучи вже про загрозу втрати накопиченого в господарських судах інтелектуального потенціалу вирішення складних та багатоаспектних економічних конфліктів.

У жодній розвинутій країні світу протягом останніх десятиліть не відбулося спрощення у формі ліквідації спеціалізації судів, аналогічне запропонованому окремими популістами. У Російській Федерації, навпаки, на початку 2014 р. було ліквідовано Вищий арбітражний суд без жодного обговорення із юридичною громадськістю, хоча 80 найбільших тамтешніх юридичних фірм та провідні вчені закликали не робити цього. Тут останні були безсилі – для російського авторитарного керівництва централізація – це зайвий інструмент для диктату своєї волі судам. Але сподіватимемося, що Україна вже ніколи не стане на цей руйнівний шлях свавілля та волюнтаризму.

Поширеність системи спеціалізованого судочинства у справах економічного характеру в світі обумовлюється потребами розвитку економіки та окремою увагою держав до стимулювання оперативного та фахового вирішення певних категорій спорів. По суті йдеться про економічне правосуддя, яке може ґрунтуватися на спеціальній компетенції щодо загалом господарських спорів або стосуватися однієї чи кількох категорій економічних справ.

Система господарських судів, рухаючись від спеціальних квазісудових інституцій до спеціалізованих судових органів з розгляду економічних спорів, відображає загальносвітову тенденцію до виокремлення господарського (ділового) обігу з-поміж інших сфер людської діяльності та відповідного структурування державних інститутів, які його обслуговують. Державі залишається забезпечити вдосконалення порядку прискореного та ефективного вирішення економічних конфліктів, що сприяє інвестиційній привабливості економіки.

Хочеться сподіватися, що із прийняттям нового Господарського процесуального кодексу України у редакції Закону України від 03.10.2017 р., створенням вертикалі господарських судів на чолі із Касаційним господарським судом як підрозділом нового Верховного Суду відповідно до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 02.06.2016 р., деструктивні пропозиції щодо ліквідації господарських судів припиняться, а фахівці-практики та науковці зможуть повноцінно поглибитися у розроблення наукових та прикладних засад функціонування відповідної системи.

Проекти щодо знищення спеціалізованого судочинства, у тому числі господарського, мають бути рішуче відкинуті, позаяк несуть загрозу депрофесіоналізації судової влади та дестабілізації юридичної практики, що прямо суперечить завданням правових реформ та меті поновлення економічного зростання в країні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- [1] Mitchell B. L. History of the Creation and Jurisdiction of Business Courts in the Last Decade / B. L. Mitchell & L. A. Applebaum // *The Business Lawyer*. – 2004. – No 60. – P. 147–275.
- [2] Business and Property Courts: Media Release [Електронний ресурс] : Courts and Tribunals Judiciary. – 2017. – Режим доступу: <https://www.judiciary.gov.uk/announcements/business-and-property-courts-media-release>.
- [3] Commercial Action Procedure introduced at Edinburgh Sheriff Court [Електронний ресурс] : Anderson Stathern. – Режим доступу: <http://www.andersonstrathern.co.uk/legal-updates/commercial-action-procedure-introduced-at-edinburgh-sheriff-court-june-2013/#.VfCEBRHtlBc>.
- [4] John C. F. Business courts and interstate competition / C. F. John // *William and Mary Law Review*. – 2012. – No 53. – P. 1915–1953.
- [5] Stancu L. (MJ). Nu găsim un imobil pentru Tribunalul Comercial București [Електронний ресурс] : Agerpres / L. Stancu. – Режим доступу: <http://www.agerpres.ro/economie/2014/05/28/liviu-stancu-mj-nu-gasim-un-imobil-pentru-tribunalul-comercial-bucuresti-18-54-26>.
- [6] Renck R. L. Recent Developments in Business Commercial Courts in the United States and Abroad [Електронний ресурс] / R. L. Renck, C. H. Thomas. – Режим доступу: http://www.americanbar.org/publications/blt/2014/05/01_renck.html.
- [7] Tasks of a commercial judge [Електронний ресурс] : Association of Commercial Judges. – Режим доступу: <http://www.handelsrichter.eu/en/commercial-judges/tasks.html>.
- [8] Admiralty and Commercial Courts guide [Електронний ресурс] : Judges. – Режим доступу: <https://www.gov.uk/government/publications/admiralty-and-commercial-courts-guide>.
- [9] The Business and Property Courts of England & Wales: An Explanatory Statement [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.judiciary.gov.uk/wp-content/uploads/2017/03/bpc-explanatory-statement-final-20170518-v2.pdf>.
- [10] Абрамов Н. А. Хозяйственно-процессуальное право Украины : учебное пособие (курс лекций) / Н. А. Абрамов. – Харьков : Одиссей, 2003. – 336 с.

- [11] Балух В. С. Одесский арбитражный суд. Два века истории / В. С. Балух, А. А. Сурилов. – Одесса : Юридична література, 2001. – 328 с.
- [12] Балух В. С. Два века истории хозяйственного правосудия Украины / В. С. Балух ; [науч. ред.: проф. П. П. Музыченко, А. А. Сурилов]. – Одесса : Астропринт, 2008. – 416 с.
- [13] Мы против ликвидации системы арбитражных судов! [Электронный ресурс] / Юридическое Агентство «ЭКВИ». – Режим доступа: <http://www.ecvico.com/publication/judicial-practice/ban-constitution-amendments/>.
- [14] Новоторговый устав 1667 г. [Электронный ресурс] / Московский государственный университет имени М. В. Ломоносова. – Режим доступа: <http://www.hist.msu.ru/ER/Etext/novotorg.html>.
- [15] Побирченко И. Г. Предмет хозяйственного процессуального права / И. Г. Побирченко // Проблемы социалистической законности: Республ. межвед. науч. сб. – 1982. – Вып. 10. – С. 42.
- [16] Полное собрание законов Российской империи. Собрание второе. Т. VII. 1832. – Санкт-Петербург, 1833. – Ст. 5360. – С. 268.
- [17] Притика Д. М. Правові засади організації і діяльності органів господарської юрисдикції та шляхи їх удосконалення / Д. М. Притика. – Київ : Видавничий дім «Ін Юре», 2003. – 328 с.
- [18] Про внесення змін до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» щодо удосконалення засад організації та функціонування судової влади відповідно до європейських стандартів [Електронний ресурс] : проект Закону № 1497 від 17.12.2014 / Верховна Рада України. – Режим доступа: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=52976.
- [19] Про забезпечення права на справедливий суд [Електронний ресурс] : проект Закону № 1656 від 26.12.2014 / Верховна Рада України. – Режим доступа: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=53217.
- [20] Ушинский К. Д. О камеральном образовании // Ушинский К. Д. Собр. соч. – Москва ; Ленинград : Изд-во Акад. пед. наук РСФСР, 1948. – С. 208–209.
- [21] Шершеневич Г. Ф. Курс торгового права: (По изд. 1908–1912 г.): Введение. Торговые деятели / Г. Ф. Шершеневич. – Т. 1. – Москва : Бр. Башмаковы, 2003. – 480 с.
- [22] Юристы написали письмо против слияния судов // Московский комсомолец. – 20 ноября 2013. – С. 2.

REFERENCES

- [1] Mitchell, B.L. & Applebaum, L. (2004). A History of the Creation and Jurisdiction of Business Courts in the Last Decade. *The Business Lawyer*, 60, 147–275.
- [2] *Business and Property Courts: Media Release*. (2017). Retrieved from <https://www.judiciary.gov.uk/announcements/business-and-property-courts-media-release>
- [3] *Commercial Action Procedure introduced at Edinburgh Sheriff Court*. Retrieved from <http://www.andersonstrathern.co.uk/legal-updates/commercial-action-procedure-introduced-at-edinburgh-sheriff-court-june-2013/#.VfCEBRHtlBc>
- [4] John, C.F. (2012). Business courts and interstate competition. *William and Mary Law Review*, 53, 1915–1953.
- [5] Stancu, L. (MJ) Nu găsim un imobil pentru Tribunalul Comercial București. Retrieved from <http://www.agerpres.ro/economie/2014/05/28/liviu-stancu-mj-nu-gasim-un-imobil-pentru-tribunalul-comercial-bucuresti-18-54-26>

- [6] Renck, R.L. & C.H. Thomas. Recent Developments in Business Commercial Courts in the United States and Abroad. Retrieved from http://www.americanbar.org/publications/blt/2014/05/01_renck.html
- [7] Association of Commercial Judges. Tasks of a commercial judge. Retrieved from <http://www.handelsrichter.eu/en/commercial-judges/tasks.html>
- [8] Judges (2013). The Admiralty and Commercial Courts Guide (2013, March). Retrieved from <https://www.gov.uk/government/publications/admiralty-and-commercial-courts-guide>
- [9] The Business and Property Courts of England & Wales: An Explanatory Statement. Retrieved from <https://www.judiciary.gov.uk/wp-content/uploads/2017/03/bpc-explanatory-statement-final-20170518-v2.pdf>
- [10] Abramov, N.A. (2003). *Economic and procedural law of Ukraine*. Kharkov: Odyssey.
- [11] Baluch, V.S. (2001). *Odessa Arbitration Court. Two centuries of history*. Odessa: Juridichna literatura.
- [12] Balukh, V.S. (2008). *Two Centuries of the History of Economic Justice of Ukraine*. Odessa: Astroprint.
- [13] Legal Agency “ECVI”. We are against the liquidation of the system of arbitration courts! Retrieved from <http://www.ecvico.com/publication/judicial-practice/ban-constitution-amendments/>
- [14] The new trade regulations 1667. Retrieved from <http://www.hist.msu.ru/ER/Etext/novotorg.html>
- [15] Pobirchenko, I.G. (1982). The subject of economic procedural law. *Problems of socialist legality*, 10, 42.
- [16] Complete collection of laws of the Russian Empire. The second collection. Volume VII. 1832. Saint Petersburg, 1833. Art. 5360. P. 268.
- [17] Prikat, D.M. (2003). *Legal principles of organization and activity of bodies of economic jurisdiction and ways of their improvement*. K: Publishing House “In Yure”.
- [18] About the amendment to the Law of Ukraine “On the judicial system and the status of the judiciary”, the procurement of ambushes of the organisation and the functioning of the ship’s authorities to the European standards: the draft Law No. 1497 dated 17.12.2014. Retrieved from http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=52976
- [19] On the protection of the right to a fair trial: draft law No. 1656 dated 26.12.2014. Retrieved from http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=53217
- [20] Ushinsky, K.D. (1948). *About cameral education*. Moscow, Leningrad: Izdatel'stvo Akademii pedagogicheskikh nauk RSFSR
- [21] Shershenevich, G.F. (2003). *Course of trade law: (According to the edition of 1908–1912): Introduction. Trade figures*. Moscow: Brat'ja Bashmakovy
- [22] Lawyers wrote a letter against the merger of ships. *Moskovsky Komsomolets*. November, 20, 2013, 2.

Олег Петрович Подцерковний

Доктор юридичних наук, професор

Завідувач кафедри господарського права і процесу

Національний університет «Одеська юридична академія»

65009, Фонтанська дорога, 23, Одеса, Україна

Олег Петрович Подцерковный

Доктор юридических наук, профессор
Заведующий кафедрой хозяйственного права и процесса
Национальный университет «Одесская юридическая академия»
65009, Фонтанская дорога, 23, Одесса, Украина

Oleg P. Podtserkovny

Doctor of Law, Professor
Head of the Department of Economic Law and Process
National University “Odessa Law Academy”
65009, 23 Fontanska Road Str., Odessa, Ukraine

Рекомендоване цитування: Подцерковний О. П. Досвід спеціалізації господарської (комерційної) юрисдикції в Україні та західних країнах / О. П. Подцерковний // Вісник Національної академії правових наук України. – 2018. – Т. 25. – № 1. – С. 146–161.

Suggested Citation: Podtserkovny, O. P. (2018). The experience of specialization of economic (commercial) jurisdiction in Ukraine and Western countries. *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*, 25(1), 146–161.

Стаття надійшла / Submitted: 08/01/2018

Доопрацьовано / Revised: 26/02/2018

Схвалено до друку / Accepted: 16/03/2018